

Літаратура

1. Акуленка А. А. Руска-беларускі слоўнік эканамічных тэрмінаў / А. А. Акуленка, Г. Ф. Вештарт, Т. М. Трухан ; [ДУА "Інстытут падрыхтоўкі навуковых кадраў НАН Беларусі"]. – Мінск: Права і эканоміка, 2011. – 123 с.
2. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў: вучэбны дапаможнік / Д. В. Дзятко [і інш.]; пад рэд. Д. В. Дзятко. – Мінск: Беларусь, 2012. – 231 с.
3. Беларуская мова: Энцыкл. / Беларус. Энцыкл.; Пад рэд. А. Я. Міхневіча; Рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелЭН, 1994. – 655 с.
4. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю. Н. Караулов. – Москва: Наука, 1981. – 367 с.
5. Морковкин В. В. Основы теории учебной лексикографии: (10.02.01): Дис. в форме науч. докл. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук / Ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина. – Москва, 1990. – 72 с.
6. Слоўнік катэгорый эканамічнай тэорыі / С. Я. Янчанка (кіраўнік), Т. І. Адамовіч, А. І. Ванькевіч і інш.; Ін-т эканомікі Нац. акад. навук Беларусі. – Мн., 1999. – 286, [1] с.
7. Словарь-справочник по современной экономике: на пяти языках / М. В. Мишкевич, Л. И. Василевская, В. Н. Ермаков, М. И. Плотницкий; Под общ. ред. М. И. Плотницкого, М. В. Мишкевича. – Минск: Выш. шк., 1996. – 364 с.
8. Современный русский язык: Лексикология, фразеология, лексикография: пособие / В. Д. Старичёнок, Т. В. Балущ, О. Е. Горбачевич [и др.]; под ред. В. Д. Старичёнка. – Минск: БГПУ, 2008. – 196 с.
9. Тлумачальны слоўнік гандлёвых тэрмінаў / Р. П. Валевіч, М. М. Нясмелаў, А. Г. Роміна, Г. В. Траяноўская; Пад агул. рэд. Р. П. Валевіч. – Мінск: Выш.шк., 1995. – 103 с.
10. Шчэрбін В. Структура беларускай спецыяльнай лексікаграфіі // Лексікаграфічны бюлетень. Зб. нав. прац / Відпов. ред. к. філол. н. І.С. Гнатюк. – Вип. 20. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 141–149.
11. Шчэрбін В. К. Тэарэтычныя праблемы беларускай лексікаграфіі / В.К. Шчэрбін. – Мінск: “Беларускі кнігазбор”, 1996. – 140 с.

А.А. Радзевіч

АДАПТАЦЫЯ СІНТАКСІЧНЫХ КАНЦЭПТАЎ ДЛЯ ШКОЛЬНАГА КУРСА «БЕЛАРУСКАЯ МОВА»

Курс “Беларуская мова” ў сістэме гуманітарнага выхавання, дарэчы як і ў сукупнасці базісных ведаў, павінен быць адным з вядучых напрамкаў “школьнай” адукацыі. Менавіта Слова фарміруе свядомасць асобы, структуру каштоўнасных прыярытэтаў, характар рацыянальнага падыходу пры размежаванні такіх паняццяў, як *значэнне* і *сэнс*. Пры гэтым, толькі Слова, як цэласны аб’ект, заключае ў сабе *сэнс*, тое, што мае “адносіны да каштоўнасцей – да ісціны, прыгажосці.., змяшчае ў сабе ацэнку” [Бахтин 1986: 322]. У пошуку, распазнаванні сэнсу і выхоўваецца творчая асоба.

Зразумела, што даследаванне складанага працэсу ўзаемаадносін камунікантаў у прасторы мова – *свядомасць* – *культура* [гл., напрыклад: Бахтин 1986; Вежбіцкая 1996; Карасік 2002; Кубрякова 2004; Evans 2006; Попова, Стернин 2007 і інш.] патрабуе адпаведнай метадалагічнай асновы. Такім “падмуркам”, як нам падаецца, можа стаць *кагніталогія*¹⁹ з грунтоўна

¹⁹ “Кагніталогія – навука пра сэнсы, закладзеныя ў інфармацыі і пра здольнасць чалавека расшыфроваць іх і выкарыстоўваць у сваёй жыццядзейнасці. Гэта веды аб ведах як чалавечым феномене” [Безрукова 2000: 374].

распрацаваным механізмам *лінгваканцэптуалагічнага аналізу*. Нягледзячы на розны характар яго рэалізацыі (*кагнітыўна-дыскурсіўны, лінгвакультуралагічны, кагнітыўна-стылістычны*) [Орлова 2009: 34], выпадкі крытычнага стаўлення да выбару “інструментарыя” пры правядзенні даследаванняў адпаведнага характару [Сорокін 2003: 283–294], паняцце *канцэпт*, цэнтральнае для ўсіх напрамкаў лінгвакагнітывістыкі, дазваляе апісаць граматычныя ўніверсаліі – “канцэпты самага высокага ўзроўню <...>, якія ўтвараюць закрытыя класы форм” [Кубрякова 2004: 313]²⁰.

Абапіраючыся на гіпотэзу аб канцэптуальнай карціне свету, якая “спараджае мову”, больш таго, “сама спараджаецца сістэмай мовы ў працэсе кагнітыўнай дзейнасці моўнага калектыву” [Турбина 2013: 64], можна спраецываць кагнітыўна-дыскурсіўны метада даследавання на апісанне сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы. У такім выпадку лінгвакагнітыўны аналіз пазбаўлецца “фантомнасці”, як сцвярджаюць некаторыя даследчыкі²¹, а *сінтаксічны канцэпт* становіцца сродкам “матэрыялізацыі”, упарадкавання і практычнага асэнсавання так званай “духоўнай рэальнасці”²². Сімвалам, знакам сінтаксічнага канцэпта неабходна прызнаць структурную схему сказа “з вызначанымі адносінамі паміж кампанентамі прапазіцыі, абранымі на ролю суб’ектыва і прэдыкатыва” [Булынина 2012: 72]²³. Менавіта ў ёй (структурнай схеме сказа) адлюстравана і адначасова замацавана *тыпавая прапазіцыя – сінтаксічны канцэпт*. Гэта значыць, што структурныя схемы сказа, “выпрацаваныя моўцамі для адлюстравання сінтаксічных канцэптаў, утвараюць сінтаксічную сістэму канкрэтнай мовы...” [Попова 2004: 27].

Зыходзячы з вышэй прыведзеных меркаванняў, нам падаецца правамерным паступова прывесці праграму школьнага курса “Беларуская мова” ў адпаведнасць з сучаснымі навуковымі падыходамі да вывучэння беларускай мовы. Найбольш значнай задачай з’яўляецца тэарэтычная адаптацыя, сістэматызацыя і практычная рэалізацыя вывучэння сінтаксічных канцэптаў – своеасаблівых універсальных, мадэлей ментальнага асэнсавання рэчаіснасці.

²⁰ Параўнайце характар падыходу да вызначэння сутнасці паняцця *канцэпт* у лінгвакультуралагічным аспекце: “Канцэпт — гэта нібы *згустак культуры* (выдзеленамі намі.— А.Р.) у свядомасці чалавека; тое, у выглядзе чаго культура ўваходзіць у ментальны свет чалавека. І, з іншага боку, канцэпт — гэта тое, праз што чалавек — <...> звычайны чалавек, не «творца культурных каштоўнасцей» — сам уваходзіць у культуру, а ў некаторых выпадках і ўплывае на яе” [Степанов 2004: 43]; “...канцэпт — *гэта адзінка* калектывных ведаў/свядомасці (якая скіроўвае да вышэйшых духоўных каштоўнасцей), *якая* мае моўнае выражэнне і *адзначана этнакультурнай спецыфікай*” (выдзеленамі намі.— А.Р.) [Воркачев 2003: 275]; “...*канцэпт — мікрамадэль культуры, а культура — макрамадэль канцэпта* (выдзеленамі намі.— А.Р.). Канцэпт спараджае культуру і спараджаецца ёю” [Зусман 2001: 41]; “Асноўнай адзінкай лінгвакультуралогіі з’яўляецца культурны канцэпт — шматмернае сэнсавое ўтварэнне, у якім вылучаюцца каштоўнасці, вобразны і паняццёвы бакі” [Карасік 2002: 91]; “...лінгвакультурныя *канцэпты з’яўляюцца базавымі адзінкамі карціны свету* (выдзеленамі намі.— А.Р.), у якіх фіксуюцца каштоўнасці як асобнай моўнай асобы, так і лінгвакультурнага грамадства ў цэлым” [Солдатова 2003: 111]. і інш.

²¹ “<...> Можна сцвярджаць, што «(лінгва/культурны) канцэпт» з’яўляецца ў пэўнай ступені «фантомным» ментальным утварэннем <...> па сваёй з’вязанасці: ён належыць да інструментарыю навуковага даследавання <...>” [Воркачев 2003(б): 11].

²² У кагнітывістыцы паняцце *канцэпт* звычайна асацыіруецца са *словам* як ментальным утварэннем. Аднак “граматычна аформленае слова <...> павінна ўвайсці ў сказ на правах <...> *аднаго з элементаў* (выдзелена намі.— А.Р.). <...> адзінства, больш высокага, чым адзінства слова, — <...> адзінства сказа...” [Гумбольдт 2000: 144].

²³ Параўн.: “Для сказа і маўлення мова вызначае толькі *рэгулюючыя схемы* (выдзелена намі.— А.Р.), прапануючы іх індывідуальнае афармленне волі моўцы” [Гумбольдт 2000: 90].

Традыцыйны падыход, як паказвае практыка, не пазбаўлены супярэчнасцей, залішне фармалізуе працэс навучання. Напрыклад, некаторыя сінтаксічныя структуры сказаў наогул не ўвайшлі ў праграму, хоць і вылучаюцца дастаткова выразнымі рысамі самастойнасці пры адлюстраванні пазамоўнай сітуацыі. У прыватнасці, памылкова “не заўважаць” інфінітыўныя сказы, якія па ўсіх параметрах (форме выражэння граматычнай асновы, спосабе перадачы зместу і мадальнасці) можна вылучыць як асобны сінтаксічны канцэпт з характэрнымі толькі для яго асаблівасцямі фіксацыі патэнцыяльнага дзеяння, стану, пазбаўленага часавых межаў.

Спадзяёмся, што паступова вывучэнне беларускай мовы ў школе стане цікавым падарожжам ў свет камунікацыі, а не фіксацыі асобных выпадкаў прысутнасці чалавека ў ім. Элементы канцэптуальнага аналізу толькі дапамогуць у гэтым, раскрываючы таямніцы ўзаемаадносін мова–свядомасць–культура.

Літаратура

- Антологія канцэптов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Волгоград, 2005. Том 1. - 352 С.
- Бахтин, М. М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин [Примеч. С.С. Аверинцева, С.Г. Бочарова]. – М., 1986. - 444, [1] с.
- Безрукова, В.С. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога) / В.С. Безрукова. – Екатеринбург, 2000. -937 с.
- Булынина, М.М. Проблема синтаксического концепта / М.М. Булынина // Вестник МГГУ им. М.А. Шолохова. Филологические науки. 2012. № 4. С.67–73.
- Вежбицкая, А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. / А. Вежбицкая. – М., 1996. - 416 с.
- Воркачев, С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» // Язык, сознание, коммуникация. Вып. 24. – М., 2003(б). С. 5–12.
- Воркачев, С. Г. Культурный концепт и значение / С.Г. Воркачев // Труды Кубанского государственного технологического университета. Сер. Гуманитарные науки. Т. 17. Вып. 2. – Краснодар, 2003(а). С. 268–276.
- Гумбольдт, В. фон. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. / В. Фон Гумбольдт [Общ. ред. Г.В. Рамишвили; Послесл. А.В. Гулыги и В.А. Звегинцева]. – М., 2000. - 400 с.
- Зусман, В.Г. Концепт в культурологическом аспекте // Межкультурная коммуникация: Учеб. пособие / В.Г. Зусман. – Нижний Новгород, 2001. С. 38–53.
- Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград, 2002. -477 с.
- Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград, 2002. - 477 с.
- Кубрякова, Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М., 2004. - 560 с.
- Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред И.А. Стернина. – Воронеж, 2001. -182 с.
- Орлова, О. В. Когнитивно-стилистический анализ текстовых концептов в контексте современных лингвоконцептологических исследований / О.В. Орлова // Вестн. Том. гос. ун-та. 2009. № 326. С.34–37.
- Попова, З.Д. Синтаксический концепт и межкультурная коммуникация / З.Д. Попова // Вестник ВГУ. Серия “Лингвистика и межкультурная коммуникация”, 2004. № 2. С. 27–31.
- Попова, З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М., 2007. - 314 [6] с.
- Солдатова, М.А. Понятие лингвокультурного концепта в лингвистических исследованиях / М.А. Солдатова // II Международные Бодуэновские чтения: Казанская лингвистическая школа:

традиции и современность (Казань, 11–13 декабря 2003 г.): Труды и материалы: В 2 т. / Под общ. ред. К.Р. Галиуллина, Г.А. Николаева. – Казань, 2003. Т. 2. С.110–112.

Сорокин, Ю.А. Две дискуссионные реплики по поводу когнитивного «бума» / Ю.А. Сорокин // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста. Ч. 1. Волгоград, 2003. С. 283–294.

Степанов, Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Изд. 3-е, испр. и доп. / Ю.С. Степанов. – М., 2004. – 992 с.

Турбина, О.А. Концепт как объект лингвистической науки // Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика», 2013. Том 10. № 1. С. 59–64.

Харькова, Е.В. Концепт как единица языка, мышления и культуры и методы его анализа / Е.В. Харьков // III Международные Бодуэновские чтения: И.А. Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания (Казань, 23–25 мая 2006 г.): труды и материалы: в 2 т. / Казан. гос. ун-т; под общ. ред. К.Р. Галиуллина, Г.А. Николаева. – Казань, 2006. Т.2. С.26–28.

Evans, V. Cognitive linguistics / V. Evans, M. Green. – Edinburgh, 2006. – 830 с.

І.І. Савіцкая

САЦЫЯЛЬНАЯ АБУМОЎЛЕНАСЦЬ ЛЕКСІЧНЫХ НАВАЦЫЙ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ 20-Х ГАДОЎ XX СТАГОДДЗЯ

У беларускай лінгвістыцы на сучасным этапе значная ўвага надаецца працэсам станаўлення і стабілізацыі лексічных норм беларускай мовы, што адбываліся ў 20-х гадах XX стагоддзя. Прычынай гэтаму з'яўляецца павышэнне цікавасці навуковых і грамадскіх колаў да праблем словаўжывання на ўласна беларускай моўнай глебе, што стала асабліва адчувальным пасля абвяшчэння незалежнасці Рэспублікі Беларусь і ўступлення ў сілу законаў аб мовах 1990 і 1995 гг. Шырока абмяркоўваецца мэтазгоднасць выкарыстання і нацыянальная самабытнасць некаторых словаўтваральных сродкаў і цэлых лексічных пластоў. Існуюць розныя меркаванні адносна ўжывання запазычаных словаформ (найперш з рускай мовы), працэс іх узнікнення ў беларускай мове ў сувязі з праблемай вызначэння мовы як адлюстравання свядомасці народа. Веданне прыроды моўнай нормы, яе вывучэнне і апісанне можна лічыць важнай этнакультурнай задачай, таму што развіццё жывой літаратурнай мовы звязана са станаўленнем, удасканаленнем і абнаўленнем яе норм на новых этапах гісторыі грамадства.

Зыходзячы з таго меркавання, што адной з найважнейшых характарыстык літаратурнай мовы з'яўляецца ступень яе апрацаванасці, можна вылучыць такія асноўныя рысы беларускай літаратурнай мовы да пачатку 20-х гг.: функцыянальная пашыранасць на ўсе сферы грамадскага жыцця; агульнанародны характар; тэматычная абмежаванасць слоўніка; неапрацаванасць (дублетнасць, варыятыўнасць, г.зн. наяўнасць фанетычных і словаўтваральных варыянтаў), шырокае выкарыстанне дыялектызмаў, запазычанняў з польскай і рускай моў, архаізмаў, наватвораў; полінайменнасць (наяўнасць некалькіх назваў аднаго прадмета або з'явы).

Набыццё беларускай мовай шырокіх грамадскіх функцый, патрэбы моўнай практыкі, якія выявіліся ў неабходнасці павышэння культуры беларускай літаратурнай мовы, узбагачэння і нармалізацыі яе лексічных сродкаў, актуалізавалі працэсы ўніфікацыі і кадыфікацыі наяўных і ўвядзення новых